

«QUBLA ARAL BOYI ARXELOGIYASI, ETNOGRAFIYASI, DEREKTANIWI, TARIYXNAMASI HÁM TARIYXINIŃ AKTUAL MÁSELELERI» ATAMASINDA XALIQ ARALIQ ILIMY-TEORIYALIQ KONFERENCIYA MATERIYALLARI

USTYURT PALEOLIT DAVRI YODGORLIKLARINING MADANIY XUSUSIYATLARI

Madreymov Berik Djalgasbayevich
*Berdaq nomidagi Qoraqalpoq davlat
universiteti “Arxeologiya” kafedrasi
assistenti*

Tosh davri toshga ishlov berish ustaxonalarining madaniy xususiyatlari masalasi aksariyat xollarda e'tibordan chetda qolib keldi. Tom ma'nodagi toshga ishlov berish ustaxonalarining madaniy xususiyatlari masalalarining echimini topish qiyin. Ammo ixtisoslashgan ustaxonalarning madaniy xosligini aniqlash unchalik mushkulot tug'dirmaydi. Avvalombor, Borsa-Kelmes botig'i ustaxonalaridan foydalanishdan asosiy maqsad bifaslar ishlab chiqarish bo'lgan. Aytish mumkinki, Esen-2 va Qoraquduqdagi (2-kompleksi) kremniylashgan oxaktosh konlariga ibtidoiy odamlar bitta maqsadda, ya'ni qurollar yasash uchun yaroqli tosh xom ashyosini tayyor qurollar yoki yarim tayyor mahsulotlar shaklida olib ketish uchun emas, balki aynan bifaslar ishlab chiqarish uchun tashrif buyurganlar. Bu ishlab chiqarishni ixtisoslashuvdan (spetsializatsiya) boshqacha tushuntirish mumkin emas. Kolleksiyalarda tayyor nukleuslar juda kam sonli. Tosh qurollar orasida ayrim qirg'ichlar, tosh pichoqlar, tishsimon qurollar, yo'nilg'ilar va h.k. buyumlarning uchrashi esa, ustaxonalar hududida ibtidoiy odamlar guruhining ma'lum bir muddat yashaganliklari va tabiiyki, bu joylarda vaqtinchalik xo'jalik faoliyatlari olib borilganligidan dalolat beradi [Мадреймов: 132].

Sobiq sho'rolar davrining tosh davri ustaxonalariga bag'ishlangan ilmiy ishlarida ixtisoslashuv neolit davridan paydo bo'ladi va bu tovar ayirboshlash bilan bog'liq hodisadir [Касымов, Крижевская: 256-268], deb tushuntirib kelindi. Neolit davridagi ixtisoslashuv haqiqatda tovar ayirboshlash bilan bog'liq bo'lgan. Biroq o'zining tabiatiga ko'ra biron bir sohaga ixtisoslashuv qo'shimcha tovar ishlab chiqarishdan uni ayirboshlagacha bo'lgan evolyutsion bosqichni boshidan kechirgan bo'lishi mumkin. Shu ma'noda ixtisoslashuvni tosh davrining qadimgi taraqqiyot bosqichlaridan axtarish maqsadga muvofiq va bu arxeologik materiallar bilan o'z isbotini topadi. Borsa-Kelmes botig'i toshga ishlov berish ustaxonalariga tashrif buyurgan paleolit davri ustalari faqatgina bifaslar ishlab chiqarish va ularni makonlariga olib ketib, foydalanish maqsalarida tashrif buyurishgan hamda bu ixtisoslashuvning o'zginasi emasmi? Ammo bu ixtisoslashuv bitta yoki ishlab chiqaruvchi jamoaning extiyojlari bilan cheklangan bo'lgan, ya'ni bifaslarni ishlab chiqargan Esenliklar va qoraquduqliklar ularni faqat o'z

«QUBLA ARAL BOYI ARXEOLOGIYASI, ETNOGRAFIYASI, DEREKTANIWI, TARIYXNAMASI HÁM TARIYXINIŃ AKTUAL MÁSELELARI» ATAMASINDA XALIQ ARALIQ ILIMY-TEORIYALIQ KONFERENCIYA MATERIYALLARI

ehtiyojlari uchungina ishlatganlar. Neolit va undan keyingi davrlarga oid ustaxonalarda ortiqcha mahsulot qo'shni jamoalar bilan ayirboshlash qilingan, deyish mumkin.

Jadval №1. O'rta Osiyo paleolit davri ustaxonalarining funksional tiplari.

№	Ustaxona:	Tom ma'nodagi	Ixtisoslashgan
1	Uchtut	1	
2	Ijont	1	
3	Vaush	1	
4	Esen-2		1
5	Qoraquduq (1-kompleks)	1	
6	Qoraquduq (2-kompleks)		1
7	Qoraquduq (3-kompleks)	1	
8	Qapchig'ay	1	
9	Qizilolma-2	1	
10	Sulton-Uvaystov	1	
Jami:		8	2

Yurtimizda bifasial an'analar davom etgan o'rta va so'nggi paleolit davrlariga oid paleolit davri madaniyatlariga xos industriyalar Ustyurt platosi hududlarida uchraydi. Esen 2, Qoraquduq va Shaxpaxti topilmajoylari materiallari bunga misol bo'la oladi.

Qoraquduq topilmajoyi uchta xronologik davrda hukm surgan dunyoning kam sonli toshga ishlov berish ustaxonalaridan biridir. Mavjud materiallarga ko'ra aytish mumkinki, Qoraquduq topilmajoyi dastavval ilk paleolit davrida homo erektuslar tomonidan o'zlashtirilgan. Bu davrda Qoraquduq sohillaridagi kuchli kremniylashgan oxaktoshli qoyalar to'liq parchalanib, mayda bo'laklarga bo'linib ketgan bo'lgan. Ammo bu davrga kelib, botiqning oxaktosh parchalari shu qadar mayda bo'laklarga parchalanib ketgan ediki, aksariyat hollarda ularni odatdagidek chaqmoqlab olish va retushlashning imkoniyatlari cheklangan edi. Biroq yaqin atrofda boshqa sifatliroq xom ashyo konlari yo'q edi. Shuning uchun topilmajoyga tashrif buyurgan ibtidoiy ustalarning texnik an'analari emas, balki Qoraquduqdagi xom ashyoning gabaritlaridan kelib chiqadigan ishlov berish usullarini qo'llash hayotiy zaruratga aylanadi. Ilk paleolit davrida Qoraquduq tom ma'nodagi ustaxona bo'lgan. Bu erga tashrif buyurishga homo erektuslar ustaxonadan nukleuslar emas, balki tosh qurollar yasash uchun yo'nilg'ilar va ulardan ishlangan tayyor qurollarni olib ketish uchun tashrif buyurganlar [Sayfullayev va boshqalar: 8-9]. Boshqa tom ma'nodagi ustaxonalarda bo'lgani kabi, bu erdan nukleuslar yoki ularning tanovorlarini olib ketishning imkoni yo'q edi. Negaki, hududda mavjud

«QUBLA ARAL BOYI ARXEOLOGIYASI, ETNOGRAFIYASI, DEREKTANIWI, TARIYXNAMASI HÁM TARIYXINIŃ AKTUAL MÁSELELERI» ATAMASINDA XALIQ ARA LIQ ILIMY-TEORIYALIQ KONFERENCIYA MATERIYALLARI

xom ashyo gabaritidan bir-ikki yo'nilg'i sindirib olishningina iloji bor edi xolos. Qalinligi o'rtacha 2 sm keladigan plitkalarini qirralarini retushlashning ham imkoni yo'q edi. Qoraquduqdagi yupqa plitkachalarni sindirishning va retushlashning iloji bo'lmagan bir sharoitda, bu erga tashrif buyurgan homo erektuslar masalaning echimini topa olganlar. Bu kremniylashgan oxaktosh plitkalarining qirralari yo'nish yordamida o'tkirlana boshlangan. Shuning uchun komplekslarda mavjud bo'lgan tosh qurollarning ish qirralari unifasial va keyinchalik bifasial yo'nishlar yordamida ishlov berilgan. Ammo ustaxonaga dastlab tashrif buyurgan ilk paleolit davri odamlari bifaslar yasash va bifasial ishlov berishni bilmas edilar. Shuning uchun ham Qoraquduqning qadimgi kompleksida tosh qurollar unifasial yo'nishlar yordamida yasalgan. Ustaxonadagi kuchli kremniylashgan oxaktosh plitkalardan qirg'ichlar, tishsimon qurollar, ankoshlar, chopqilar va h.k. qurollar yasab makonlariga olib ketganlar. Biroq aytish mumkinki, ustaxona hududida kezib yurgan homo erektuslar chaqmoqlash uchun minglab mayda plitkalar orasidan hajmi kattarog'ini va qalinrog'ini doimiy qidiruvda bo'lganlar.

Esen-2 va Qoraquduq ustaxonalariga qurollar yasash uchun tashrif buyurishgan ibtidoiy odamlar ovchi-terimchilar bo'lishganlar. Ular hayvonlarni ovlash, ularning terilarini shilish va go'shtlarini maydalash uchun yaroqli tosh xom ashyosini doimiy qidiruvda yashaganlar. Esen-2 ustaxonasida xom ashyo masalasida katta muammo bo'lmagan. Negaki hali bu erda kuchli kremniylashgan oxaktosh bo'laklari hali to'laligicha parchalanib, mayda yaroqsiz bo'laklarga bo'linib ketmagan. Ammo Qoraquduq ustaxonasi atrofidagi kuchli kremniylashgan oxaktosh qoyalari bu davrda butunlay parchalanib deyarli yaroqsiz xolatga kelib qolgan bo'lgan. Shu jihatdan, qoraquduqliklar zaxira jihatidan etarli bo'lishiga qaramasdan gabarit jihatidan xom ashyoning tanqis sharoitlarida yashaganlar deyish mumkin.

Shunday qilib, Borsa-Kelmes botig'i sohillari o'zining kuchli kremniylashgan oxaktoshlarga boyligi, atrofda fauna-floraning va muhimi suv zaxiralarining mavjudligi bilan paleolit davrining ilk bosqichlaridanoq ibtidoiy odamlarning diqqatini o'ziga jalb qilib kelgan. Biroq hududga turli davrlarda turli jismoniy tip va madaniyatlarga xos odamlar tomonidan egallangan. Ammo botiq hududi paleolitning barcha bosqichlarida odamlar tomonidan foydalanilgan.

ADABIYOTLAR

1. Касымов М.Р., Крижевская Л.Я. О классификации кремнеобрабатывающих мастерских [\СА](#), №1. М. 1969. С. 265-268.
2. Мадреймов Б.Ж. История исследования палеолита Устюрта // Верхний палеолит Европы: время культурных новаций Тезисы международной научной

**«QUBLA ARAL BOYI ARXEOLOGIYASI,
ETNOGRAFIYASI, DEREKTANIWI, TARIYXNAMASI
HÁM TARIYXINIŃ AKTUAL MÁSELELERI»
ATAMASINDA XALIQ ARALIQ ILIMY-TEORIYALIQ KONFERENCIYA MATERIYALLARI**

конференции, посвященной 70-летию А. А. Сеницына. (6–8 декабря 2021 г., Санкт-Петербург) / СПб.: ИИМК РАН, 2021. С. 132-136;

3. Sayfullaev B, Ergashev O, Rajabov A, Madreymov B. *Esen-2 toshga ishlov berish ustaxonasi yangi texnik-tipologik tadqiqotlarda* // O‘zbekiston arxeologiyasi. № 2 (28) 2023. B. 6-15.